

HOOFDSTUK X.

Luther, Zwingli en Calvijn over de verhouding van staat en kerk.

Zoo was op allerlei wijze in verschillende landen de akker toebeleid voor het zaad van nieuwe verhoudingen tusschen staat en kerk. Overal in Engeland, Frankrijk en Duitschland was de nationale geest in opstand gekomen tegen Rome's internationalisme. In Engeland hadden zich de adel en de steden om den vorst geschaard, toen het er op aankwam de rechten der kroon tegenover den paus te handhaven. Krachtig had Wicklif, als stem des volks, het parlamentsbesluit in dien geest tegen de monniken verdedigd. De fransche koningen hadden zich de vruchten van de zege, die Philips op Bonifacius behaald had, niet meer laten ontrooven en het parlement had gezorgd dat de pragmatieke sanctie in waarde bleef. In Duitschland begon het nationale besef onder de leiding der verschillende keurvorsten steeds meer den boventoon te krijgen, terwijl de invloed van den roomsch-duitschen keizer en die van den paus op het volk minder werden. Door deze verschillende natiën en staten voer een geest, ja van aanhankelijkheid en onderworpenheid aan den stedehouder van Christus, als hoofd der kerk, maar tevens van zelfstandigheid en eigen willen, wanneer het maatschappelijke en staatkundige vraagstukken gold. De nationale politiek kwam aan het woord.

En deze wordt zijdelings krachtig gesteund door denkers en schrijvers, die in onderscheiden trant een lans breken voor de zelfstandigheid van de wereldlijke macht. Dit geschiedt op de meest verschillende gronden. Nu eens worden daarvoor wijsgeerige, dan weder staatsrechterlijke, niet zelden ook religieuze redenen aangevoerd. Tijdens den strijd tusschen Philips en Bonifacius is een stroom van literatuur gaan vloeien, die gedurende de worsteling tusschen Lodewijk den Beier en Johannes voortdurend aanwies. Een wijsgeer als Willem van Occam, een genie als Dante hebben hun pen in den dienst van de zelfstandigheid van den staat gesteld, en hoevele anonymi waren er bovendien niet, wier puntige en geestige geschriften den volksgeest langzaam omzetten! Zelfs zien wij uit de kloosterorden pennevruchten voortkomen, die de directe macht van de kerk over den staat bestreden. Zoo werkten daad en woord samen tot bereiking van het ééne doel, namelijk: de eigen nationaliteit.

Toch is het zeer onwaarschijnlijk dat langs dezen weg het doel zou zijn bereikt. De strijd toch die telkens tusschen pausen en keizers gevoerd werd, droeg daartoe in den regel een te persoonlijk karakter, en de denkbeelden, in de genoemde geschriften uiteengezet, waren gewoonlijk van te theoretischen aard om veel vat op de menigte te hebben. Ook kleefde daaraan veelal het euvel dat het absolutisme

van den paus week voor het absolutisme van het staatshoofd. Hoogstens kon dit alles dan ook wèl den akker voor nieuw leven toebereiden; maar verder kwam het niet.

Daartoe was eene principieele verandering noodig in de beschouwing van christendom en kerk. Daartoe kon slechts één soort reformatie helpen: de reformatie, die het zwaartepunt van het christelijk geloof verlegde van de betrekking tot Christus *door middel* van de uitwendige kerk naar de *onmiddellijke* betrekking tot Christus van het vroom gemoed.

Hieruit vloeiden namelijk allerlei andere beschouwingen omtrent het gebruik der Heilige Schrift, omtrent de kerk en omtrent de geestelijkheid voort.

De kerk volgens de roomsch-catholieken bestaande in de zichtbare, door den paus als haar opperhoofd bestuurde gemeenschap van hen, die het sacrament des doops, naar de bekende ritueele vormen, hebben ontvangen, was naar protestantsche opvatting eene gemeenschap van allen, die door den band van het waar geloof zijn verbonden. Deze gemeenschap is naar haar innerlijk wezen onzichtbaar; de zichtbare kerk, waarin het evangelie recht gepredikt wordt en de sacramenten goed bediend worden, is er slechts de onvolkomen uitdrukking van. Uit dit verschil van kerk-beschouwing vloeide op zijn beurt weder een verschil in beschouwing omtrent de kerkelijke hiërarchie en de kerkelijke macht voort. In de overtuiging van het geestelijk priesterschap aller vromen lag de oplossing van de tegenstelling tusschen geestelijkheid en leek. Voor de trapsgewijze opklimming in priestelijke waardigheid, die haar hoogtepunt bereikte in het pausdom, kwamen de met elkaar gelijkgestelde leeraars of opzieners der gemeenten in de plaats. Alle machtsidee van den een over den ander werd uitgesloten. Goddelijk gezag van den een over den ander bestond niet meer. Evenmin was er meer sprake van eene dergelijke autoriteit op wereldlijk gebied, nu de leer der alleen-zaligmakende uitwendige kerk, die de aardse dingen alleen in een goed spoor kon brengen en houden, was verworpen. De gemeente, als vergadering der geloovigen, voert met hare evangeliedienaars uitsluitend met geestelijke wapenen den strijd.

Met deze protestantsche opvatting van het wezen der kerk en het priesterschap aller geloovigen was de weg gebaad tot eerbiediging van de overheid als een zelfstandige macht. De roomsche leer, dat de staat op zichzelf eene plat-aardsche, onheilige macht is, die eerst door de wijding der kerk tot betere doeleinden kan worden gebezigd, werd er door in haar hartader getroffen. In zooverre is volkomen juist wat Bluntschli zegt: „Was der moderne Staat als sein ausschliessliches Recht behauptet, Gesetzgebung, Regierung, Gericht, wozu er keine Konkurrenz der Kirche anerkennt, das hat ihm Luther zugestanden.”

Ja, daarvan komt Luther allermeest de eere toe.

Hij erkent in de overheid een geheel zelfstandige, door God verordende macht, die krachtens haren oorsprong en wezen zelfs niets met het christendom heeft te maken. Zij heeft een natuurlijk, goddelijk recht. God heeft haar ingesteld, nadat de mensch door zijne zonde een boos en zelfzuchtig schepsel was geworden en dientengevolge het gevaar dreigde van een strijd van allen tegen allen. Toen heeft God, naar Luther's kernachtige spreekwijze, de wilde beesten aan eenen ketting gelegd. Die ketting is de burgerlijke overheid, die, het zwaard dragende, zorgt dat de zondaren niet naar hunnen wil aan hunne boosheid kunnen toegeven, en die, wanneer zij het toch doen, hen er voor straft.

Er is dientengevolge een scherp onderscheid tusschen de taak der kerk en die der overheid. De eerste is de geestelijke macht, die de menschen door den heiligen geest onder Christus brengt; de laatste zorgt dat de uitwendige vrede bewaard blijft. De taak der overheid is dus beperkt tot de bescherming der goeden, de bestrafing der boozen, de handhaving van het recht en de bevordering van het welzijn der burgers. Tot zedelijke verbetering is zij niet geroepen, en allermint tot opvoeding van de burgers voor het koninkrijk Gods. Haar functie is alleen de noodweer tegen de ellende der zonde. Wie als overheid de moordenaars straft, de opstandelingen neerwerpt, den vijand afweert en het recht steunt, volbrengt Gods wil.

Principieel is het Luther dan ook onverschillig of een christen dan wel een heiden overheidspersoon is. De staat behoort tot de aardse dingen, gelijk eten en drinken, waarvoor geen kerkelijke voorschriften bestaan. De bijbel is dan ook geen burgerlijk wetboek. Zelfs vermaant Luther de vorsten uitdrukkelijk om voor de waarneming hunner ambtsplichten niet den bijbel en de predikanten, maar hun landsrecht te raadplegen. Want de overheid staat in geenerlei betrekking tot zaken, die het geloof en de zaligheid betreffen. Dientengevolge is er ook geen verband tusschen de overheid en de kerk. Christus, die haar stichtte, is het hoofd der zijnen, en geen heer der aarde. Hij wil hen niet bevelen, die niet onder hem staan. Elk heeft zijn eigen terrein. En al staat de overheid geheel neutraal tegenover de kerken, dan moeten deze toch de overheid eeren, als regeerende in Gods plaats, krachtens Gods ordinantiën.

Zelfs als men met eene christelijke overheid heeft te doen, handhaaft hij dit beginsel. „De wereldlijke macht heeft wetten, die zich niet verder uitstrekken dan over tijdelijke en uitwendige dingen, want over de ziel wil God niemand als heerscher dulden dan Zichzelf. De overheid heeft de macht niet om de zielen te beschermen en kan haar geen wetten stellen. Dat doet alleen het Woord van God. Aan de overheid is niet opgedragen door hare wetten den inhoud van dat Woord aan de menschen bekend te maken noch door hare bevelen voor de toepassing daarvan te zorgen. Zij mag

zich niet mengen in geloofszaken noch daarvoor wetten geven, zelfs niet om ketterij te straffen, want deze is „een geestelijk iets, dat men met geen ijzer kan stuk slaan noch met vuur kan verbranden”.

Dit was het ideaal dat Luther op den voorgrond stelde in een tijd, toen hij in den vollen gloed des geloofs hoopte op eene overwinning van het Evangelie over geheel de zondige wereld en daaraan de verwachting vastknoopte van ééne groote, christelijke gemeenschap onder leiding van een waarlijk christelijk hoofd. Maar op dit punt werd hij meer en meer ontnuchterd. Zelfs het ideaal van één groote nationale kerk in Duitschland, waarin het Woord Gods krachtig werkte, moest hij opgeven. Slechts in bepaalde streken toch kon het Evangelie ingang vinden en daar nog moest de overheid het niet zelden hare bescherming verleen. En zoo kwam het bij hem en bij de zijnen van lieverlede tot de vestiging der territoriale kerk niet om het Woord Gods te redden — want dit zou God zonder haar wél doen —, maar ter wille der geloovigen. Dezen moest de deur worden geopend; dezen moesten in den nood geholpen worden.

Door de practijk gedrongen, valt Luther nu terug tot de beschouwing, dat overheid en kerk beide het christendom moeten dienen, al doen zij dit dan ook op onderscheidene wijze. Het duidelijkst komt dit uit in de taak, die hij de overheid tegenover de openbare dwaalleer toekent. Dwaalleer of ketterij op zichzelf maakt niemand schuldig tegenover de overheid. Doch anders wordt het wanneer zij openlijk wordt verkondigd. Dan dient de overheid tegen hare aanhangers in te grijpen en is de dwaalleer of als oproer te straffen, wanneer zij b.v. leert dat er geene overheid moet zijn of dat een christen geen overheidspersoon mag wezen of dat men geen privaatbezit hebben mag; of als godslastering te straffen, wanneer zij ingaat tegen datgene wat gemeengoed van het geloof der geheele christenheid is, b.v. Jezus' Godheid loochent en hem, evenals de turken doen, alleen als mensch en profeet beschouwt; of als bedreiging van den uitwendigen vrede te straffen, wanneer b.v. in éénzelfde parochie dientengevolge verschillende gelooven zouden worden verkondigd en daardoor haat en nijd, partijschap en twist zouden worden aangekweekt. Langzamerhand zijn de lutheranen een stap verder gegaan en plaatsten zij zich op het standpunt dat de burgerlijke gemeenschap rust op den grondslag van het christelijk geloof in ruimen zin genomen; dat aanranding daarvan die gemeenschap zelf bedreigde en derhalve door de overheid moest worden gestraft.

De overheid heeft en houdt dus dan hare bemoeienis met godsdienst en kerk. In de eerste plaats geschiedt dit, omdat zij als Gods dienares verplicht is Zijn wil en wet te handhaven. Gelijk ieder persoonlijk Hem met alle kracht moet dienen, zoo ook de overheid met haar macht, Daartoe behoort de sterke arm. Wat zij in dezen heeft te doen, leert zij uit de wet der tien geboden. Zij is „custodia

utriusque tabulae" en als zoodanig mag zij er niet tegen opzien de overtreders daarvan streng te straffen. Alleen mogen de overtreders van de geboden der eerste tafel niet gedood, maar hoogstens verbannen worden. Vooral Melanchton meende dat die roeping der overheid om de geboden der eerste tafel te doen opvolgen, niet alleen de straf op godslastering „blasphemias et perjuria", maar ook op openbare valsche leer en verkeerden godsdienst in zich sloot. Het is niet geheel zeker in hoeverre Luther deze uitbreiding van het begrip godslastering voor zijne rekening nam. Waarschijnlijk is echter dat hij in dezen niet zoo ver ging als Melanchton en zich beperkte tot de openbare loochenaars van de hoofdwaarheid van het christendom, zooals die door protestanten en roomschen gemeenschappelijk werd beleden. Maar in elk geval erkent ook hij dat de overheid als dienaar Gods de taak heeft de openbare overtreders van de geheele decaloog te straffen zoowel die van de eerste als die der tweede tafel.

Ten tweede is de overheid verplicht die overtreders te straffen, omdat zij de grondslagen der burgerlijke samenleving aantasten en den landsvrede in gevaar brengen. Evenmin in de overheid zelf als bij de onderdanen kan in ééne parochie of stad openlijke twist tusschen belijders van verschillende godsdiensten worden geduld. Doet zich dit geval voor, zoo is de overheid verplicht uit de Heilige Schrift aan te toonen wie gelijk heeft en de tegenpartij het spreken in het openbaar te verbieden. „Want het is niet goed dat men het volk in ééne parochie eene tegenstrijdige prediking laat hooren." Luther plaatst hier de overheid voor een zeer moeilijk werk en begeeft zich, door de overheid het recht van de uitlegging des bijbels te geven, op een gevaarlijken weg. Maar men vergete niet, dat in die dagen openbare verkondiging van tegenstrijdige gevoelens op godsdienstig gebied in ééne plaats zóó gemakkelijk tot oproer en doodslag kon leiden, zoodat de overheid wél dikwijls preventief moest optreden. En ten andere dat wanneer zij dit deed, een protestant voor haar geen anderen maatstal kon aanleggen dan de Heilige Schrift. In elk geval is het duidelijk dat aan wat de overheid in dit uitzonderingsgeval moest doen geen argument kan worden ontleend voor de stelling dat zij volgens Luther steeds den bijbel tot richtsnoer harer handelingen moest nemen. Want het gaat hier niet om het kiezen van een richtsnoer voor hare staatkunde, maar om de wijze waarop, zoo de burgers openlijk twisten over den godsdienst, het best de vrede kan worden bewaard. En dan laat de overheid, als de hoogste macht op aarde, den bijbel spreken, dien immers roomschen en protestanten gelijkelijk eeren !

Maar een bepaald christelijke politiek, met den bijbel tot grondslag, heeft Luther nooit geëischt. De kerk alleen bedient het Woord. Slechts dient de overheid de wet Gods te handhaven. En zelfs waar dit den decaloog geldt, huivert Luther voor de uitbreiding, die Melanchton aan het begrip godslastering gaf, als viel daaronder

ten allen tijde en onder alle omstandigheden de openlijke dwaalleer. Slechts als deze de fundamenten van het geloof aantast of tot oproer leidt, moet de overheid tusschen beide treden. Anders niet.

Maar indien de overheid zich als zoodanig doet gelden, handelt zij als hoofd der burgerlijke maatschappij. Niet als lid of voogd der kerk; niet als summus episcopus. Als zoodanig heeft zij ook eene roeping, maar deze betreft niet hetgeen wij tot dusverre hebben genoemd. Als burgerlijke overheid is zij dienaarssse Gods en als dienaarssse Gods alleen geroepen tot de custodia utriusque tabulae, de bescherming van de grondslagen der christelijke samenleving. De taak, die zij dan vervult, wortelt niet in hare verhouding tot de eene of andere kerk, en oefent zij niet uit als geestelijke macht, maar is het noodwendig gevolg van de hooge, zelfstandige plaats, die zij in God's plaats onder een volk als burgerlijke overheid inneemt.

Maar daarmee is niet gezegd dat zij niet ook tegenover de kerk een bepaalde roeping heeft en zich niet in hare zaken zou mogen mengen. Integendeel. Doch zij doet dit niet als custos utriusque tabulae, maar als praecipuum membrum ecclesiae. Tot juist begrip van deze meening, dient te worden vooropgesteld dat in den gedachtengang van Luther de geestelijke stand als zoodanig was vervallen. Geen kerkelijke hiërarchie bestond meer. Alle christenen behooren tot dien stand. De voorgangers zijn niets dan dienaars. De gemeente heeft dus het recht zelf hare zaken te regelen. Tot haar behoort, zoo zij het Evangelie heeft aangenomen, ook de overheid. Zij is „een lid van het christelijk lichaam”, een lid van den geestelijken stand. Als zoodanig moet zij, als de nood aan den man komt, de macht, waarover zij beschikt, ten dienste van de kerk stellen. Zij alleen kan dit, omdat noch voorganger noch gemeente eenige wereldlijke macht bezitten. „Wo es die Not fordert und der Papst ärgerlich der Christenheit ist, soll darzuthun, wer am ersten kann als ein treu Glied des ganzen Körpers, dass ein recht frei Koncil werde — was niemand so wohl vermag als dat weltliche Schwert, sonderlich dieweil sie nun auch Mitpriester sind, Mitpriester, mitgeistlich, mitmächtig in allen Dingen und ihr Amt und Werk, das sie von Gott haben über jedermann, sollen lassen freigehen, wo es not und nutz ist zu gehen.” Op een andere plaats komt de gedachte van Luther nog beter uit, als hij zegt: „Nun wollen wir sehen der Stücke, die man billig in den Konzilien sollte verhandeln und mit denen Päpste, Kardinäle, Bischöfe und alle Gelehrten sollten Tag und Nacht umgehen, so sie Christum und seine Kirche lieb hätten. Wo sie aber das nicht thun, soll das Volk und das weltliche Schwert dazu thun, unangesehen ihr Bannen oder Donnern.”

De gedachtengang van den grooten hervormer is duidelijk. Nu de geestelijkheid hare roeping in de kerk heeft verzaakt, treedt de gemeente, dat is het volk, zelf voor hare rechten op. Dat kan zij van wege het algemeen priesterschap der geloovigen. Maar wat

zij niet vermag, is daarbij gebruik te maken van uitwendige machtsmiddelen. Want daarover beschikt zij niet. Doch dat doet wèl één lid in haar midden, namelijk de vorst, het hoofd der wereldlijke macht. Deze moet dan dus optreden voor het christelijk geheel, waarvan hij zelf een deel is, met de macht waarover hij beschikt. Als lid, als voogd der kerk stelt hij zijn sterken arm in haren dienst. Niemand dan hij kan het doen en hij, de medepriester der geloovigen, moet het doen. Maar één ding sta op den voorgrond. Wat hij dan voor en in de kerk verricht, geschiedt door hem niet als wereldlijke overheid, maar als „voornaamste lid der kerk”, die haar met zijne machtspositie steunt en dekt. Melanchton, van wien de uitdrukking „praecipium membrum ecclesiae” waarschijnlijk afkomstig is, wijst op die roeping kort en kernachtig met deze woorden: „Als de bisschoppen er niet meer zijn of zelf een dwaalleer brengen, moet de overige kerk de verkeerde herders uit hun ambt verwijderen, en moeten de voornaamste leden in elke gemeente de overigen voorgaan en de anderen helpen de kerk te verbeteren. De vorsten en de overige overheidspersonen zijn die voornaamste leden der kerk. Het is dus noodig, dat zij die verbeteringen beginnen en steunen.” En in denzelfden geest lezen wij in het aanhangsel over de pauselijke macht in de smalkaldische artikelen: „In de eerste plaats moeten echter de voornaamste leden van de kerk, koningen en vorsten, de kerk raad geven.”

Eén van de eerste verbeteringen, die hierbij in aanmerking komen, raakt het kerkbestuur. De gemeente in haar geheel heeft het recht de dwaalleeraars af te zetten, maar voor haar treedt in dezen de overheid als haar voornaamste lid op; zij maakt dan hare macht dienstbaar aan den kerkelijken wil. De gemeente kan in haar geheel de vacante zetels bezetten; de overheid als haar voornaamste lid doet dit in hare plaats. In naam der gemeente hervormt alzoo de overheid, dat is hier de landsheer, de kerk en hij doet dit in zijn hoedanigheid van praecipium membrum.

Streng hiervan wordt in den gedachtengang van Luther en de zijnen de roeping der overheid als *custos primae tabulae* gescheiden. Als zoodanig verbiedt zij, ter wille van den landsvrede, de openbare valsche leer en de oprichting van sectarische kerken. Zij maakt dus uit welke leer en welke kerk in het land zal geduld en van regeeringswege, desnoods met den sterken arm, zal beschermd worden. Doch altijd blijft de overheid in dezen werkzaam op het gebied der *externa*. Zij heeft het officium *externae disciplinae conservandae etiam in iis quae ad primam tabulam pertinent*. Deze bevoegdheid en roeping had de instructie op de visitatie in Mecklenburg van 1557 op het oog, toen zij zeide „dat de barmhartige God van elke overheid met grooten ernst eischt, dat zij Zijne goddelijke en ware leer aan hare onderdanen getrouw doe verkondigen en de christelijke ceremonies doe verrichten, en dat zij daarentegen de onware leer, die niet in overeenstemming is met Gods Woord,

en alle onchristelijke ceremonies doe afschaffen." Van overheidswege werd echter, zooals trouwens in den aard der zaak ligt, deze onderscheiding gewoonlijk niet in het oog gehouden. Practisch had zij dan ook, op het standpunt van den vorst, zoo goed als geene beteekenis. Indien wij b.v. lezen dat in 1645 bij de westphaalsche vredesonderhandelingen gemeenschappelijk door de evangelischen wordt verklaard dat de regeling van de openbare uitoefening van den godsdienst, de inrichting van de kerkorde en de ceremonies, en al wat daarmee samenhangt, onmiddellijk uit het territoriale recht van de overheid van het land voortvloeien, dan wordt hier aan het territoriale recht van de landsoverheid eene uitbreiding gegeven, die naar echt luthersche opvatting haar niet toekomt en haar uitsluitend als *praecipuum membrum ecclesiae* kan en mag worden toegekend. Luther zou niet geaccepteerd hebben, wat dáár gezegd wordt, dat den landsheer als „*dominus territorii*” de „*cura religionis*” toekomt, en evenmin wat in overeenstemming daarmee er aan wordt toegevoegd namelijk dat hij daartoe bevoegd is „*ex communi per totum imperium hactenus insitata praxi cum jure territorii et superioritatis*”. Men had hierbij duidelijk het oog op de roeping van den landsheer als *custos primae tabulae*, wat wèl het best blijkt uit het feit, dat het kerkbestuur van den vorst zich uitstreckte tot alle onderdanen, onverschillig of zij leden van de landskerk waren of niet.

Volgens zuiver luthersche opvatting handelt de vorst, wanneer hij zich mengt in zaken van kerkorde, ceremonies en dergelijke, alleen als het voornaamste lid der kerk. Tusschen de *custodia primae tabulae*, die de vorst krachtens zijn soevereine recht uitoefent en de macht, die hij in de kerk bezit als *praecipuum membrum* bestaat een principiëel verschil.

Zwingli vond zich tegenover dit vraagstuk anders geplaatst dan Luther. Uitvoerig en duidelijk heeft de zwitsersche hervormer ons zijne gevoelens omtrent den oorsprong en de taak der overheid, ook tegenover de kerk, doen kennen. Zijn optreden als staatkundig hervormer bood daartoe gereede aanleiding. Terwijl Luther als zuiver hervormer van den godsdienst en de kerk slechts van ter zijde zich inliet met vraagstukken, die dientengevolge op het gebied der staatkunde ontstonden, hielden deze Zwingli voortdurend, zoowel theoretisch als practisch, bezig. Telkens moest hij strijd voeren tegen de wederdoopers, die de noodzakelijkheid van het bestaan der overheid voor christenen ontkenden, en tegen de roomschen, die haar slechts dan als eene goddelijke instelling erkenden, wanneer de zegenende hand van den paus er zich over had uitgestrekt.

Bovendien was hij telkens geroepen in de practijk te laten zien wat eene hervormde overheid vermocht, daar de raad te Zürich, vooral ten gevolge van zijn optreden, reformatorisch gezind, zich

ook in hoofdzaak door hem liet leiden, als hij een antwoord zocht op de vraag wat Gods Woord van een christelijke overheid eischt. Hiermede opende zich voor hem dus een ruim veld van politieken arbeid. En voorts dreven hem zijne sterke nationale gevoelens, nadat deze de wijding van den hervormingsgeest hadden ontvangen, tot een hardnekkigen strijd tegen het kwaad, dat zich in het zwitserse volk van die dagen zoo menigvuldig voordeed, namelijk het plegen van verraad jegens het eigen vaderland ter wille van een judasloon van vreemde vorsten. Hij achtte dit kwaad niet alleen een vergrijp aan het vaderland, maar ook een hinderpaal op den weg van de zedelijke verheffing en een gevaar voor de wezenlijke vrijheid van zijn volk. Door dit alles werd Zwingli gedrongen niet alleen een godsdienstig, maar ook een politiek hervormer te zijn.

Met des te meer belangstelling luisteren wij nu naar zijne stem, wanneer hij zich uitspreekt over de verhouding van kerk en staat.

In aansluiting aan de H. Schrift leert hij met Luther dat de overheid is eene zelfstandige, door God verordende macht. Zij is er om der zonden wil. „Het is onze schuld dat wij een magistraat hebben moeten, omdat wij naar de geboden des Heeren niet leven; deden wij dit, zoo was hij niet noodig.” De ware kerk heeft dan ook geene behoefte aan de overheid. De wet, die de overheid ter volvoering van haar taak moet volgen, is dan ook „de menschelijke gerechtigheid”. Feitelijk bedoelt Zwingli daarmee niet veel anders dan de zoogenaamde *lex naturae* der oude stoïcijnen, de natuurlijke, redelijke en algemeene zedewet. Hij formuleert deze met de bekende uitdrukking: „Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook niet aan een ander”. Deze menschelijke gerechtigheid bepaalt zich tot 's menschen uitwendige handelingen, in onderscheiding van de goddelijke gerechtigheid, die inwendige liefde voor God en de naasten eischt en die niemand deelachtig wordt, tenzij door geloof uit genade, waarvan Christus het onderpand is. De specialiseering van die natuurlijke zedewet of menschelijke gerechtigheid, vinden wij in den Bijbel. Want Gods Woord is de directe bron voor de kennis van het recht, dat door de overheid onder de menschen moet worden gehandhaafd.

Het eerst komt hierbij de wet der tien geboden in aanmerking. Verder wordt de overheid gebonden door alle bepalingen van het Oude Testament, die op het staatkundig leven betrekking hebben, zooals Ex. 20:10, in geval van echtbreuk; Deut. 17:5, op grond waarvan Zwingli op meenede de doodstraf stelt, omdat meenede is godverzaking; Ex. 23:4, 5, waaraan hij het recht der overheid ontleent tot het eischen van schadevergoeding. Het recht in deze geboden vervat, staat onwankelbaar vast en is onafhankelijk van tijden en menschen. De overheid mag er nooit verandering in brengen. Het is onveranderlijk als God.

In geval de Bijbel niet antwoordt op de vraag wat recht is, moet bij wijze van gevolgtrekking daaruit het recht worden opgespoord.

Want elke wet moet „glijchförmig” zijn met den wil van God. Wat hij onder dit woord „glijchförmig” verstaat, blijkt uit de omschrijving, die hij er van geeft: „Glijchförmig ist gheins, denn keins ist glijch eben; aber das es hinzureicht oder etlicher gestalt nachhin gat, nennend wir's glijchförmig”. Het uit Gods Woord afgeleide recht moet dus de zekerheid geven, dat het beantwoordt aan den wil van God. Recht buiten den Bijbel om kent hij dan ook niet. Vandaar zijn uitspraak, dat het heidensch recht van den duivel komt en niet van God.

In dit opzicht is Zwingli's standpunt dus een geheel ander dan dat van Luther. Terwijl Luther het terrein, waarop de overheid zich beweegt, principieel acht te behooren tot de aardse dingen, in tegenoverstelling tot dat der kerk, die de geestelijke belangen behartigt en dientengevolge den Bijbel niet als richtsnoer voor de overheid erkent noch voor eene bepaald christelijke overheid ijvert, brengt Zwingli's stelsel, volgens hetwelk het bijbelsch recht de eigenlijke bron voor het recht is, mede dat voor hem de overheid eene christelijk-protestantsche moet zijn. Deze toch kan alleen doen hetgeen de Bijbel op dit gebied eischt. „Magistratum inter Christianos maxime oportere esse Christianum”. Natuurlijk — want zij is uitsluitend in staat het bijbelsch recht naar behooren te verstaan — en toe te passen.

Getrouw aan dit eenmaal gekozen uitgangspunt, moet voor Zwingli het arbeidsveld der overheid ruimer zijn dan voor Luther. Zij dient het volk vooral tegen de zonde te beschermen. En dit niet alleen door het straffen der overtreders, maar vooral ook door in de practijk het goede te bevorderen, weduwen en weezen te beschermen, geen onrechtmatige belastingen te heffen, den woeker te keeren en de rechte en ware kennis van God onder het volk te verbreiden. Bij dit laatste maakt hij echter eene onderscheiding tusschen de roeping van de overheid en die der kerk, zoodat wij daarbij de verhouding leeren, waarin hij wenscht dat overheid en kerk tot elkander staan.

Deze wordt door Zwingli aldus bepaald, dat de taak der overheid ten aanzien der kerk zich beperkt tot de exteriores res. Het eigenlijk doel der hervorming, dat is het tot heerschappij brengen van Gods Woord, blijft derhalve, als behoorende tot de interiores res, de uitsluitende taak der kerk. De staat vervult daarbij de rol van medearbeider der kerk, voor zoover hij haar uitwendig steunt. Hij heeft met het leven des harten, het innerlijk leven niet te maken. Opzettelijk heeft God geene overheid ingesteld om op de onschuld der zielen toe te zien, omdat de mensch geen God is, die de harten der menschen kent. Dwangmaatregelen ten aanzien van het inwendig, godsdienstig leven zijn dan ook uit den boeze. Zelfs de leeraars der kerk bezitten deze niet. Want de kerk beschikt alleen over geestelijk wapentuig. En de overheid dient haar bij dit geestelijk werk slechts tot bolwerk tegenover hare vijanden en tot schutsmuur

tegen de zonde. Zij treedt derhalve, waar het de belangen der kerk geldt, uitsluitend defensief op.

Deze geheele beschouwing gaat uit van de grondgedachte der absolute autonomie zoowel van de overheid als van de kerk. Beide hebben haar eigen goddelijken oorsprong ; beide bestaan onafhankelijk van elkander; beide bezitten, krachtens goddelijk recht, hare zelfstandigheid. Maar beide putten de kennis van hare roeping uit hetzelfde boek, namelijk den Bijbel en beide moeten, elk op hare wijze, God en Zijn rijk dienen. Hier ligt het aanknooppingspunt voor hare onderlinge samenwerking. De overheid helpt de kerk haar taak volvoeren en de overheid profiteert op hare beurt van den steun, dien haar de kerk door haren arbeid verschaft. Door die samenwerking dezer beide autonome lichamen is de bloei van elk van haar verzekerd.

Doch evenmin als Luther heeft Zwingli in zijne dagen zijne beginselen consequent kunnen toepassen.

Te Zürich zien wij onder Zwingli's leiding iets geheel anders. De raad van de stad werd een soort kerkbestuur. Hij weerde de geestdrijverij, strafte elke eigenmachtige verandering in kerkelijke zaken, verwijderde de beelden, deed de altaren weg, plaatste op de plek van het hoofdaltaar een met wit kleed gedekte tafel, waaraan het avondmaal naar zijne oorspronkelijke instelling kon worden gevierd, oefende tucht op de zeden, strafte echtbreuk, spel, onmatig eten en drinken, pralerij in kleeding, het vloeken en voltrok den ban aan dergelijke zondaren en ontsloeg hen daarvan. De wereldlijke overheid had dus de verwijdering van iemand zoowel uit de kerkelijke als uit de burgerlijke gemeenschap in hare hand. Dit alles is eigenlijk in strijd met Zwingli's vooropgezet beginsel der zelfstandigheid van overheid en kerk, elk naast elkander.

Zwingli heeft dan ook de tegenstelling gevoeld en deze getracht te rechtvaardigen op grond van de bijzondere, toenmalige tijdsomstandigheden en onder de uitdrukkelijke verzekering, dat met het oog daarop de kerk tijdelijk hare rechten aan de overheid had overgedragen. De overheid volvoerde dus die taak niet als een werk jure suo, maar als mandataris van de kerk. Hij poogt zelfs uit den Bijbel het geoorloofde daarvan te bewijzen en beroept zich daartoe op Handelingen 15, waar de oudsten, die op de dáár vermelde vergadering met de apostelen samenkwamen, om over de uitwendige belangen der gemeente te beraadslagen, naar zijne meening geen dienaars des Woord waren, maar mannen, die door hun leeftijd, beleid en godsvrucht als eerwaardige mannen bij de regeling en behandeling der zaken voor de kerk waren, wat de raad te Zürich voor den staat is. En op de tegenwerping dat in den apostolischen tijd de apostelen en niet de wereldlijke overheid den ban over de zonden hebben uitgesproken, antwoordde Zwingli dat de tegenwoordige positie van de kerk tegenover de wereldlijke overheid een geheel andere was geworden dan zij toen was. Want de

apostelen stonden toen onder eene heidensche overheid, die de zonden, welke een christen moet vermijden, niet bestrafte. De kerk, die een straf op zulke zonden stelt, had toen zelf de waarschuwing en de afzondering der zondaren ter hand genomen, omdat zij met het zwaard der overheid niet konden worden getroffen, daar dit in heidensche handen was. Om deze reden spraken de apostelen toen den ban uit. Nu echter de overheid zelf de zonde straft, is de ban der kerk niet meer noodig.

Het tuchtrecht der kerk wordt hier geheel in de handen der overheid gelegd.

Wij willen bij dit alles niet vergeten dat Zwingli hierbij niet alleen bedoelde de bevolking tegenover roomschen en wederdoopers op bijbelsche paden te houden, maar zich hierbij ook aansloot aan de staatkundige ontwikkeling van de stad Zürich. Want reeds tientallen van jaren vóór de hervorming had de raad aldaar er naar gestreefd de heerschappij over de kerk in handen te krijgen en het hoogste gezag in staat en kerk te verwerven. Hij kon niet anders dan blijde zijn, dat die ontwikkeling nu hare voltooiing naderde en leende zich gaarne tot het werk, dat Zwingli van hem vroeg en de kerk hem, zooals Zwingli zeide, demandeerde. Maar de Zürichsche hervormer volgde hier meer de historische dan de christelijke lijn. In de door hem gecreëerde bevoegdheid der kerk om een deel van hare rechten aan de overheid over te dragen, heeft hij staat en kerk op eene wijze doorengemengd en de eerste over de laatste eene macht gegeven, die in strijd moest komen met de door hem vooropgestelde autonomie van beide.

In dit opzicht leed het reformatorisch beginsel van de verhouding van staat en kerk, zoowel bij Luther als bij Zwingli, schipbreuk op de nooden en eischen der practijk.

Eenzelfde streven als in Zürich bij de overheid werd bespeurd om de heerschappij over de kerk in handen te krijgen, openbaarde zich op tal van plaatsen in Zwitserland op duidelijke wijze. Menigeen onder de toenmalige magistraten had het juk van Rome veeleer afgeworpen ter wille van eigen zelfstandigheid en vrijheid, dan wèl om des Ëvangelies wille. Eenmaal door de beginselen der reformatie op een onafhankelijke plaats gesteld, zorgden vele overheidspersonen er eer voor deze tegenover de protestantsche kerk te behouden dan deze in beider belang te dienen. Vele goede bepalingen in het belang van godsdienst en zedelijkheid werden door de overheid onder den drang van predikanten genomen, doch de toepassing liet gedurig alles te wenschen over. Doch daarmede niet tevreden, ontnamen steden als Zürich, Bazel en Bern aan de kerk het tuchtrecht, om dit door de overheid te doen uitoefenen. Op de synode te St. Gallen in 1530, waar predikanten uit Thurgau, Rheinthal, Appenzell en Toggenburg bijeen waren, verdedigde Zwingli het onttrekken aan de kerk van het recht van den ban met deze woorden : „De tegenwoordige toestand der kerk gelijkt meer op den tijd

der profeten die onder de geloovige vorsten leefden, dan op den tijd der apostelen, waarin de kerken verstrooid waren en geen hulp konden ontvangen van de keizers, die heidenen waren”.

De raad van Genève bewoog zich in dezelfde richting, maar het is de groote eer van Calvijn, dat hij haar op dien weg heeft wederstaan en de kerk uit de doodende omarming van den staat heeft gered. Hij heeft verhinderd dat de raad van Genève zich zette op de plaats van den bisschop. Veel strijd en lijden heeft dit gekost. Het kostte hem met Farel de verbanning uit Genève. Daarna alhier teruggekeerd, geluk gewenscht door het volk en den senaat, heeft hij negen en twintig jaren lang leiding aan het kerkelijk en staatkundig leven van Genève gegeven. Ook hij heeft daarbij, gelijk Luther en Zwingli, rekening moeten houden met de tijdsomstandigheden en de overheid een invloed in de kerk gegeven, die niet met zijne beginselen van de verhouding van staat en kerk strookte, maar tegelijk als geen der genoemde hervormers de zelfstandigheid van beide verdedigd en ontwikkeld. Niemand heeft dientengevolge gelijk Calvijn den nieuweren tijd voorbereid.

Calvijn stelt voorop dat het de gelijke roeping en van den staat en van de kerk is om de menschen op te voeden tot het ware geloof en tot onderhouding van de goddelijke geboden. Beide hebben dus hetzelfde doel. Maar zij onderscheiden zich hierin dat de kerk haar gezag over de zielen uitoefent en zich op het eeuwige leven richt, terwijl de staat met den uitwendigen mensch te doen heeft en zich richt op de burgerlijke en uitwendige rechtheid van zeden. Daaruit volgt als van zelf dat zij in elkander ingrijpen, gelijk lichaam en ziel. De overheid is de macht, die regeert, wetten maakt en recht spreekt; de kerk mag zich daarin niet mengen. Daarentegen moet zij de overheid met haren geest bezielen en vervullen. Want de geest, die in haar werkt, is de geest van Christus; deze is aangewezen als uitlegger Zijner wetten, als bewerker van Zijn heil. Christus is ook de koning van den staat en kan derhalve geen ander staatsbestuur begeeren dan hetgeen beantwoordt aan Zijne geboden. Menschelijk gesproken, moet de overheid van boven af een goeden invloed op de kerk uitoefenen, terwijl de kerk van onder af op den staat inwerkt en haar geest in al zijne grondbeginselen, handelingen en inrichtingen laat invloeiën en zóó tot een christelijken staat maakt.

In verband met de vooropgestelde stelling van het gemeenschappelijk doel van staat en kerk, namelijk de verheerlijking Gods door de heiliging der christenen, verzet hij zich dan ook met kracht tegen de meening, alsof de overheid slechts de wereldsche aangelegenheden te behandelen had. Waarlijk niet om het eten en drinken en rustig wonen in het land alleen ging het bij het vestigen door God van den staat. Zijn voornaamste taak is veeleer den uitwendigen dienst van God te onderhouden en te beschermen; de ware leer en den staat der kerk voor te staan; ons op te leiden tot alles wat liefelijk

en eerbaar is en het goede samenleven onder de menschen te bevorderen. De overheid moet derhalve niet alleen b.v. moord en diefstal strafbaar stellen, maar eveneens afgoderij, ongeloof, godslastering, kortom alles wat in het algemeen den waren godsdienst schaadt en het volk daarvan aftrekt. Als de wetten zich niet om de eer van God bekommeren en slechts op het zoogenaamde welzijn der menschen zijn berekend, spant men den ploeg vóór de ossen en vergeet men de hoofdzaak. Alleen dan zou de overheid in dezen niet behoeven op te treden, wanneer het koninkrijk Gods den menschen in- en uitwendig geheel had doordrongen of deelgenootschap daaraan elke betrekking tot het aardsche leven deed eindigen. Maar zoo staat de zaak nu eenmaal niet. Het is des Heeren wil dat wij op aarde wandelen, terwijl wij ons ware tehuis zoeken. En daar wij op die reis een staf en een steun behoeven, bezondigen zij zich aan de behoeften der menschelijke natuur, die deze ons uit de handen willen nemen.

Deze beginselen hebben in Genève, onder Calvijn's invloed, vooral toepassing gevonden op het gebied van het strafrecht. Daarbij toch ging hij van de stelling uit, dat al wat vóór God strafwaardig is, voor zoover het waarneembaar is, ook in een christelijken staat door de wet strafbaar moet gesteld worden. „Het is onbillijk en goddeloos, diefstal, moord, afpersing streng te straffen, omdat daardoor aan menschen schade wordt aangedaan, en daarnaast ontucht, hoererij, dronkenschap, godslastering ongestraft te laten, alsof het geoorloofde of onverschillige zaken zijn.” Belediging van de overheid of poging om de staatsorde omver te werpen was hoogverraad, maar niet minder het streven om de geopenbaarde waarheid Gods van hare macht te berooven. Vandaar dan ook dat op *beide* in Genève de zwaarste straf werd gesteld, namelijk verbranding. Echter wenschte Calvijn, dat alleen de openbare goddeloosheid met de doodstraf werd gestraft. Bij anderen kon men met een lichte kastijding volstaan. Wie de genademiddelen der kerk verachtte of de godsdienstoefeningen niet bezocht of de zondagsrust verstoorde, werd gegeeseld, verbannen of te pronk gesteld. Zelts ging de censuur op de zeden zoover, dat het spreken van lichtzinnige of onkuische taal, het kwaadspreken, het lezen van slechte boeken, het spelen om geld, het maken van onbetamelijke grappen, de harde behandeling van het vee, dengene, die zich hieraan schuldig maakte, met den strafrechter in aanraking bracht. En wij weten dat de ordonnances ecclésiastiques, onder leiding der overheid, tot stand gebracht, zelfs omtrent de kleeding, feestmaaltijden, dansen, het geven van geschenken bij huwelijk, het bezoeken van kraamvrouwen zeer rigoureuze bepalingen bevat. Zóó moest de staat medewerken tot uitvoering van de goddelijke geboden en de heiliging des volks. Maar een geheel eigen taak daarnaast heeft de kerk.

Zij is door den Heer ingesteld om door prediking en bediening der

sacramenten het zaligmakend geloof te werken en te versterken. Overal is zij dan ook aanwezig waar het Woord Gods zuiver gepredikt en de sacramenten naar hunne instelling bediend worden. Ook zij die slechts uitwendig tot haar worden gerekend, behooren haar werkelijk toe, en die vermenging van vromen en schijn-vromen doet niets te kort aan haar goddelijk karakter, en aan de noodzakelijkheid tot haar te behooren. Slechts dan is het geoorloofd haar te verlaten, wanneer zij geen eigenlijke kerk meer is, omdat het Woord er niet zuiver meer wordt gepredikt en de sacramenten niet meer naar eisch worden bediend.

Van die kerk nu is Christus het hoofd. Aan Zijn Woord komt de hoogste macht toe. Slechts ten dienste van dat Woord zijn de ambten ingesteld. Behalve dat de ambtsdragers het Woord verkondigen en de leer vaststellen, de zielszorg en de armenzorg oefenen, is hun ook de tucht toevertrouwd. Jezus heeft zelf dat sleutelambt ingesteld. Calvijn vergelijkt de tucht met de zenuwen in het menschelijk lichaam, die het geneel doortrekken, de deelen vereenigen en een ieder daarvan op de rechte plaats doen blijven. Zij is de teugel, welke hen terughoudt en bindt, die zich tegen Gods ordeningen willen verzetten; de prikkel, die de tragen en onverschilligen aanzet; de roede, die uit christelijke liefde en broederlijke deelneming de welgezinden straft, als zij vielen. De kerk legt de uitoefening van haar tuchtrecht in de handen van een raad, die uit geestelijken en oudsten bestaat.

Met kracht en beslistheid komt hij tegen het streven van sommigen op, om dit tuchtrecht uit de handen der kerk te nemen en het in die der overheid te leggen. Daartegen ging vooral zijn eerste strijd te Genève.

De burgerlijke overheid kan en mag nooit op iets aanspraak maken wat aan de kerk toekomt. Zij die meenen dat de Heer dat recht slechts aan de gemeente heeft verleend, zoolang er geen christelijke magistraat is, die het uitoeient, zijn van een dwaas en onhoudbaar gevoelen. Want, om nu eens met het meest uitwendige te beginnen; hoe zou het in dit geval gaan, wanneer de overheid onverschillig en nalatig was of zelf tuchtiging verdiende, zooals dat keizer Theodosius overkwam? En hoe zou overigens de geheele positie van de kerk eene andere worden, wanneer zij degenen, die de vermaningen hunner geestelijken niet willen gehoorzamen, bij de wereldlijke macht aanklaagde, wat toch noodwendig zou moeten geschieden, ingeval deze inderdaad de erfgenaam was van de rechten, die de Heer aan de gemeente heett overgedragen.

Ook de geschiedenis weerspreekt duidelijk genoeg zulke beweringen.

Want toen de keizers en rechters christen werden, werd dientengevolge de geestelijke rechtspraak allerminst afgeschaft, maar slechts zóó geregeld dat zij nergens botste met de wereldlijke rechtspraak en zich nergens daarmede vermengde. Wanneer de overheid

werkelijk christelijk en getrouw is, zal zij er zelf niet aan denken, zich aan de onderdanigheid te onttrekken, die allen kinderen Gods gemeen is en waartoe behoort dat zij zich aan de kerk onderwerpen. „Want wat is er voor een vorst meer eervol” — zegt Ambrosius — „dan een zoon der kerk te zijn, daar hij weet dat er niets *boven* staan kan?” Wie derhalve de kerk van hare macht wil berooven om de staatsmacht te meer te verheffen, weerspreekt niet alleen den zin van Christus' woorden, maar veroordeelt ook al de heilige mannen, die sinds den tijd der apostelen vasthielden, wat de Heer in hunne handen had gelegd.

Krachtig wederlegt Calvijn hen, die zich op het O. T. beroepen ten bewijze dat het tuchtrecht en de kerkelijke macht in het algemeen in handen moeten zijn van de burgerlijke overheid. Men haalt dan de voorbeelden aan van Mozes en David. „Alsof,” zoo roept Calvijn uit, „deze beide heerschers geheel gewone burgerlijke regeerders waren en niet een andere taak hebben gehad dan dezen is opgelegd. Laten deze dwazen ons dan eerst magistraten geven, die op hen gelijken, namelijk die in den vollen zin den geest der profetie bezitten en krachtens de roeping en de gaven Gods beide personen tegelijk namelijk: burgerlijke en geestelijke hoofden zijn; den zoodanigen zullen wij ook gaarne de macht geven, die men van ons vraagt. Ik twijfel er overigens niet aan dat Mozes zelf het priesterambt waarnam, voordat Aäron daartoe werd gewijd; daarna deed hij krachtens de nadrukkelijke bevelen Gods, wat te doen was. Ook David regelde het bestuur van de kerk niet, voordat hij geheel bijzonder en persoonlijk daartoe door God was opgeroepen. De andere vrome koningen hebben met hunne macht, gelijk betamelijk is, de bestaande orde van zaken beschermd en daarom aan de kerk hare rechtspraak in geestelijke dingen en de haar door God gegeven ambten overgelaten.”

Een van de groote verdiensten van Calvijn is dan ook, dat hij kerk en staat als zelfstandige machten naast elkander geplaatst heeft, terwijl hij hun beide tevens een taak aanwees, die tot een gemeenschappelijk einddoel leidde. Elk van beide beweegt zich onafhankelijk van den ander op eigen gebied, doch tevens helpen en schragen zij elkander, gelijk ziel en lichaam het elkander doen, om zóó samen te werken tot de verheerlijking Gods, die zich openbaart in de voortschrijdende heiligmaking van de christenen. De kerk moet eene gemeente kweken zonder vlek of rimpel, en de staat moet bij dat hooge werk de kerk de behulpzame hand bieden, opdat hare volkomen zuiverheid zooveel mogelijk de eere Gods verhooge.

Toch heeft Calvijn in de practijk een verband tusschen staat en kerk gelegd, waarmede de uitgesproken beginselen niet zijn te rijmen. Wel moet worden erkend dat daarbij de gevaren voor den staat om van zijne zelfstandigheid in te boeten, vrij wat grooter waren dan die voor de kerk en dat de machtige leiding van Calvijn van zelf

de kerk hare behoorlijke zelfstandigheid waarborgde, maar desniettemin is in de ordonnances ecclésiastiques van 2 Januari 1542 een invloed aan de overheid over en in de kerk toebedeeld, die alleen kan verklaard worden uit de onmogelijkheid om bij de bestaande verhoudingen te Genève, wilde de zaak der Evangelies worden gered, Calvijn's beginselen voor de wederzijdsche zelfstandigheid van staat en kerk volledig toe te passen.

Toen Calvijn in 1541 in Genève was teruggekeerd, had hij de zaak van den opbouw der kerk terstond tot eene van de overheid gemaakt. De kerk moest naar de ordeningen, die God in Zijn Woord voorschrijft, worden ingericht, zoodat ook de tucht daarin naar behooren werd gehandhaafd. Dit doel kon, naar zijne meening, bij de toenmalige omstandigheden echter alleen door krachtig ingrijpen van de overheid worden bereikt. Vandaar stelde hij in den raad de benoeming voor van eene commissie uit zijn midden, waarmede hij een wetsontwerp in gereedheid kon brengen. De raad keurde dit voorstel goed en benoemde zes zijner leden in de door Calvijn gewenschte commissie. Binnen veertien dagen was deze met haren arbeid gereed. Er moest echter met den raad nog veel geschipperd en geplooid worden, voordat hij zijne goedkeuring aan het voorstel kon hechten. Twee maanden duurden deze onderhandelingen; den negenden November 1541 werden de „Ordonnances ecclésiastiques" door den raad van tweehonderd vastgesteld; den twintigsten November door de volksvergadering aangenomen en den tweeden Januari 1542 in werking gesteld.

De overheid gaf dus de kerkorde.

Tevens verzekerde zij zich, naar den wil van Calvijn, een grooten en blijvenden invloed *in* de kerk.

Reeds komt dit uit bij de keuze der predikanten en de leden van het consistorie. Het college van dienstdoende predikanten stelt, in geval dat er eene vacature is, een bepaald persoon aan den raad voor. Deze bekrachtigt die voordracht al of niet. Doet hij het wèl, dan heeft nog de gemeente het recht om daarover al of niet hare goedkeuring uit te spreken. De overheid treedt hier derhalve als tusschenschake! tusschen de predikanten en de gemeente op.

Maar belangrijker is de invloed van de overheid op de samenstelling van het consistorie. Dit bestaat uit de predikanten en uit gemeenteleden, namelijk de ouderlingen. Deze laatsten nu worden niet benoemd door de gemeente, maar door den raad en wèl uit zijn midden. Men moest dus raadslid zijn om ouderling te kunnen worden. Zoo wilde Calvijn het — en aldus geschiedde. En nog meer beteekenis krijgt deze wijze van verkiezing, wanneer men er bij in aanmerking neemt, dat het getal ouderlingen op twaalf werd gesteld, zoodat deze tegenover de vijf predikanten verreweg in de meerderheid waren. Vooral in Genève was de werkkring van het consistorie zeer omvangrijk en gewichtig. Het beheerde het kerkelijk vermogen en oefende een allerstrengste censuur op de zeden uit.

Dit laatste zal vooral wèl de reden zijn geweest, waarom het consistorie een overheidsstempel droeg. Wie toch op eenigerlei wijze tegen Gods wet handelde of Zijn naam onteerde, werd gestraft. De leden van het consistorie hadden den plicht, om eenige malen 's jaars de menschen in hunne gezinnen, met betrekking tot hunne gezindheid en hun gedrag, na te gaan. Wanneer zij dáár dan bepaalde verkeerdheden vonden, die noch door ernstig vermaan noch door kerkelijke straffen konden worden weggenomen, werden de schuldigen door de leden van het consistorie aan de overheid ter bestraffing overgegeven. Op deze wijze werd de overheid door Calvijn in de kerkelijke zaken betrokken.

Zoo zien wij dan dat de drie groote hervormers Luther, Zwingli en Calvijn principieel staat en kerk scheiden en beide hun bijzondere, zelfstandige taak aanwijzen. De een is niet minder dan de ander; geen van beide is van den ander afhankelijk. Beide hebben hun oorsprong in God. Het scherpst heeft Calvijn dit in het licht gesteld, gelijk hij ook op de meest duidelijke wijze op de samenwerking van beide tot één gemeenschappelijk, Godverheerlijkend doel het licht heeft laten vallen. Maar tevens hebben deze drie hervormers allen de christelijke kerk, na haar van de heerschappij der roomsche kerk te hebben bevrijd, te zeer onder de jurisdictie van den staat geplaatst, Wèl vergeten wij bij de beoordeeling hiervan niet, dat niet alleen de tijdsomstandigheden hen veelal daartoe drongen, maar ook de staat zich van de dagen van Constantijn den groote had beijverd om de leer in toepassing te brengen : één vorst, één staat, één kerk. Maar vast staat tevens dat zij zich niet geheel hebben kunnen ontworstelen aan het oude stelsel, dat bestrijding van een godsdienst, dien zij de ware achtten, zooveel was als een staatsmisdrijf, een vergrijp aan de door God gewilde staatsorde. In dit licht bezien, is de positie begrijpelijk, die Luther aan den landsheer, en Zwingli en Calvijn aan de raden van Zürich en Genève, tegenover de kerk gaven. Maar getoetst aan hunne eigen beginselen in zake staat en kerk, is zij niet te verdedigen. Zoowel de staat als de kerk hebben er in elk geval velerlei schade door geleden.

HOOFDSTUK XI.

De landsheer opperbisschop in de evangelische kerk in Duitschland.

Ter verklaring van de groote macht van de landsheeren over de kerken der reformatie in Duitschland moet allereerst in het oog worden gehouden, dat het einde der veertiende en verder de loop der vijftiende eeuw een belangrijke versterking hunner souvereine rechten met zich hadden gebracht. Naar mate de machteloosheid van het keizerdom duidelijker aan het licht was getreden, was het territoriale vorstendom steeds meer de drager der staatsidee geworden. De kerk zelf had op hare beurt medegeholpen